શ્રી એમ આર દેસાઇ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ ચીખલી.

ટી.વાય.બી એ. (સેમેસ્ટર -6)

અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ (પે-19)

વિષયાંગ -વિદેશ વ્યાપાર અને ભારત/ ભારતમાં લેણદેણ તુલા

Presented By

Filip P Patel

વેપાર

પ્રસ્તાવના :

- એક એવી વ્યવસાયી કે ધંધાકીય પ્રવૃત્તિ કે જેમાં વસ્તુઓ કે સેવાઓ, મૂડી, ટેકનોલોજી ,ટેકનિકલ જાણકારી અને માહિતી ,બૌદ્ધિક સંપદા વગેરેનો વિનિયમ થાય તે પ્રવૃત્તિને વ્યાપાર કહેવાય.
- વ્યાપારમાં વસ્તુઓ કે સેવાઓ ની હેરફેર આવક કે નફા પ્રાપ્તિ કરવા માટે કરવામાં આવે છે.

વેપાર ના પ્રકાર.

- વેપાર મુખ્ય બે પ્રકારો છે.

1.આંતરિક વેપાર

- એક જ દેશના જુદા જુદા પ્રદેશો વચ્ચે થતો ફેરફાર આંતરિક વેપાર કે આંતરરાજ્ય વેપાર તરીકે ઓળખવામાં આવે
- દા.ત : ગુજરત અને પંજાબ વચ્ચે થતો વેપાર

2. વિદેશ વેપાર

- જુદા જુદા દેશો વચ્ચે થતો વેપાર ને વિદેશ વેપાર અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કરવામાં આવે છે.
- દેશની સરહદ ની બહાર થતી વેપાર પ્રવૃત્તિને વિદેશ વેપાર કરવામાં આવે છે.
- દા.ત : ભારત અને અમેરિકા વચ્ચે થતો વેપાર.

ભારતમાં વિદેશ વેપાર નું સ્વરૂપ

- વેપાર પ્રવૃત્તિની એવી વિશિષ્ટ બાબતો અને પાસાઓ જે તેને અન્ય પ્રવૃત્તિ કરતા જુદા પાડે છે. વિદેશ વેપાર નું સ્વરૂપ તેને અસર કરતા સંજોગો તેને નિયમન કરતી નીતિઓ અને કાયદાઓ ના આધારે નક્કી થાય છે.

સ્વરૂપ:

- સાધનો ની ભૌગોલિક અને વ્યાવસાયિક ગતિશીલતા ઓછી હોવાથી ઘણી વખત વેપારનું મર્યાદિત રહી જાય છે વિવિધતા ધરાવતી વસ્તુઓ અને સેવાઓ નો વેપાર વિદેશ વ્યાપાર નું સ્વરૂપ પડકાર જનક હોય છે
- મોટાપાયા પર નો વિદેશ વ્યાપાર અનેક બાબતો સાથે સંકળાયેલ હોય છે
- અલગ-અલગ પ્રકારના કરવેરા અને પરવાનાઓ

ભારતમાં આયાત-નિકાસ થતી વસ્તુઓનુંસ્વરૂપ

- કોઈપણ દેશના વિદેશ વેપારના સ્વરૂપ કે બંધારણમાં તેના આયાત-નિકાસના માળખાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ આઝાદી બાદ શરૂઆતમાં આપણે કૃષિ પશુપાલન જંગલ પેદાશ મત્સ્ય વગેરેની નિકાસ અને વપરાશી વસ્તુઓ વગેરેની નિકાસ અને વપરાશી વસ્તુઓ મૂડીગત વસ્તુઓ અને કેટલીક સેવાઓ ની આયાત કરતા હતા
- વર્તમાનમાં આપણી નિકાસમાં મુખ્યત્વે મેન્યુફેક્ચરિંગ ખુશી સંલગ્ન વસ્તુઓ તૈયાર વસ્તુઓ અને કાપડ પેટ્રોલિયમ પેદાશો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે આયાત મા પેટ્રોલિયમ પેદાશ ખાતર મુલક વસ્તુઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

વિદેશ વેપાર નાં કારણો

- બધા જ પ્રકારના સાધનો કોઈ એક દેશ પાસે હોતા નથી માટે દુનિયાના અન્ય દેશોમાંથી કેટલાક સાધનો અને ટેકનોલોજી લાવે છે.
- ઘણી વખત દેશમાં જે વસ્તુનું ઉત્પાદન કરવા માટે ખૂબ ઊંચું ઉત્પાદન ખર્ચ આવે તે વસ્તુ અન્ય દેશમાંથી ખૂબ જ સસ્તામાં મળી જતી હોય છે.
- ટેકનોલોજીની જરૂરિયાતો આયાતો દ્વારા પૂર્ણ કરવા વિદેશ વ્યાપાર જરૂરી બને છે
- શ્રમ વિભાજન અને વિશિષ્ટીકરણ થી ઓછા ઉત્પાદન ખર્ચે ઉત્પાદન થાય છે જે અન્ય દેશમાં નિકાસ કરવાથી વિદેશી હૂંડિયામણ પ્રાપ્ત થાય છે.
- નિષ્ણાતોનું માર્ગદર્શન અને જ્ઞાન મેળવવા.

ભારતમાં વિદેશ વ્યાપાર સાથે સંકળાયેલા પ્રશ્નો.

- સંકલનનો અભાવ
- ભારતની નિકાસ વસ્તુની ઓળખ નો અભાવ
- ટેકનોલોજી નો ભાવ
- ઊંચું ઉત્પાદન ખર્ચ
- નિકાસી વસ્તુઓની નબળી ગુણવત્તા
- વિશ્વસનીયતા નો અભાવ
- યોગ્ય માર્કેટિંગ નો ભાવ
- યોગ્ય આંતર માળખાકીય સુવિધાનો અભાવ

(p.t.o)

- પુરવઠાની અનિશ્ચિતતા અને ધીમી પ્રક્રિયા
- વિદેશી વેપાર અને અપૂરતી માહિતી
- હરીફાઈમાં ટકી રહેવાની ક્ષમતાનો અભાવ
- ધિરાણ પર ઊંચા વ્યાજ દર
- નબળા ઉદ્યોગિક સંબંધો વગેરે.

હુંડિયામણ દર

- જે દરે એક દેશના ચલણ ને બીજા દેશના ચલણમાં રૂપાંતર કરી શકાય તે દર એટલે હુંડિયામણ દર.એક દેશના ચલણની બીજા દેશના ચલણ વ્યક્ત થતી કિંમત.

- ઉદાહરણ: US ડોલર 1= ₹ 60 (અથવા US ડોલર 1 ખરીદવા/ મેળવવા માટે ભારતીય નાગરિકે ₹ 60 ચુકવવા પડશે.

વિનિમય દર નિયંત્રણ નીતિઓ

- વિનિમય દાંતની નીચે પ્રમાણે છે વિનિમય દર નિયંત્રણ નીતિઓ બે પ્રકારે છે જે નીચે પ્રમાણે છે.

1. **પ્રત્યક્ષ રીત**

- સરકારી હસ્તક્ષેપ
- ચુકવણી કરાર
- વિનિમય પ્રતિબંધ
- સ્થિર કરાર
- સુવર્ણ નીતિ
- નિષ્ક્રિય હસ્તાંતરતા
- વિનિમય ક્લિયરિંગ કરાર
- વિનિમય સમાનતા એકાઉન્ટ

2. પરોક્ષ રીત

- વ્યાજ દર
- જકાત
- નિકાસ પ્રોત્સાહન
- નિકાસ અનુદાન વગેરે.

ભારતની લેણદેણ તુલા

લેણદેણ તુલા નો અર્થ

- લેણદેણ તુલા એટલેકોઈ એક દેશના અન્ય દેશો સાથે વેપાર ના મુલ્ય નું સરવૈયું.
- ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન દેશની ભૌતિક (દ્રશ્ય)અને અભૌતિક (અદ્રશ્ય) આયાત-નિકાસ નું મૂલ્ય દર્શાવતું હિસાબી સરવૈયુ એટલે લેણદેણની તુલા.
- લેણદેણની તુલા એટલે એક દેશના નિવાસીઓ અને બાકીના દેશના નિવાસીઓ વચ્ચે બધા જ પ્રકારની લેવડ-દેવડનો સંક્ષિપ્ત હિસાબ ચોક્કસ સમય પૂરતો (સામાન્ય રીતે એક વર્ષનો) હોય છે.

લેણદેણની તુલા ના પ્રકારો

લેણદેણની તુલા ના બે પ્રકારો છે જે નીચે પ્રમાણે છે:

1. સમતોલ લેણદેણની તુલા

- જમા બાજુ અને ઉધાર બાજુ ના સરવાળા સમાન હોય છે.

2. અસમતોલ લેણદેણની તુલા

- અસમતોલ લેણદેણની તુલા બે પ્રકાર જોવા મળે છે:

A. ખાધવાળી લેણદેણ ની તુલા.

- ઉધાર બાજુ નો સરવાળો જમા બાજુ ના સરવાળા કરતા વધારે હોય ત્યારે ખાધવાળી લેણદેણની તુલા હોય છ.

B. પુરાંત વાળી લેણદેણની તુલા.

- જમા બાજુ ઉધાર બાજુ કરતા વધારે હોય ત્યારે લેણદેણની તુલા પુરાંત વાળી હોય છે.

લેણદેણની તુલાના કારણો

- લેણદેણની તુલા ના ના કારણો નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.
  - ❖ રાષ્ટ્રીય આવકમાં ઘટાડો
  - ❖ જન સંખ્યામાં વધારો
  - ❖ વૈશ્વિક મંદી
  - ❖ કુદરતી આપત્તિઓ
  - ❖ યુદ્ધની પરિસ્થિતિ
  - ❖ નાણાં વિસ્તરણ અને ફુગાવો
  - ❖ ઊંચુ અને જડ ઉત્પાદન ખર્ચ માળખું
  - ❖ આર્થિક વિકાસના કાર્યક્રમો

(p.t.o)

- મોટા પ્રમાણમાં સરકારની ચૂકવણીઓ
- દેશના ચલણનું અવમૂલ્યન
- હુંડિયામણ અંગેની ગેરરીતિ
- આયાતો માં જંગી વધારો
- ભારે અને પાયાના ઉધોગોના વિકાસ ની વ્યૂહરચના
- OPEC ની સ્થાપના બાદ ખનીજ તેલના ભાવ માં થયેલો વધારો
- વિદેશી હરીફો

લેણદેણ તુલા ની લાક્ષણિકતાઓ

- આ તુલા દ્રશ્ય અને અદ્રશ્ય વસ્તુઓની આયાત નિકાસ નો હિસાબ છે.
- તે એક વર્ષના સમયગાળા માટે રજુ થાય છે.
- દેશના નાગરિકોએ વિશ્વના અન્ય દેશોના નાગરિકો સાથે કરેલા આર્થિક વ્યવહાર નું સરવૈયું છે.
- લેણદેણ તુલા હંમેશા સંપૂર્ણ દર્શાવે છે.
- પ્રત્યેક દેશ પોતાને અનુકૂળ હોય તેવું હિસાબી અહેવાલ નું માળખું તૈયાર કરે છે

લેણદેણની તુલા ને અસર કરતા પરિબળો

1. હુંડિયામણ દર
2. વેપાર થતી વસ્તુઓ અને સેવાની દેશમાં અને વિદેશમાં કિંમત
3. વેપાર થતી વસ્તુઓની ગુણવત્તા અને વિવિધતા
4. અનિવાર્ય આયાતો (જેને બંધ ન કરી શકાય)
5. દેશના આર્થિક વિકાસ નું સ્તર
6. વેપાર પર રાજકીય અને કાયદાકીય અંકુશો

લેણદેણ તુલા ની અસંતુલન દૂર કરવાના ઉપાયો

- લેણદેણની તુલા ની અસમતુલા દૂર કરવાના ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે.

A. નાણાંકીય ઉપાય

- નાણાં સંકોચન
- અવમૂલ્યન
- વિનિમય અંકુશો
- વિનિમય મુલ્ય   ઘટાડવુ

B. બિન નાણાંકીય કે ઉપાય

- જકાત
- જથ્થો
- નિકાસ પર્યેટન પ્રોત્સાહન
- આયાત નિયમન
- આયાત અવેજીકરણ
- FDI ને પ્રોત્સાહન

Thank You